

Bartosz Adamczewski

"Paulus und die kaiserzeitliche Epistolographie : Kontextualisierung und Analyse der Briefe an Philemon und an die Galater", Thomas Johann Bauer, Tübingen 2011 : [recenzja]

Collectanea Theologica 83/1, 200-203

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rzymskich monetach ideologia Wespazjana nie różniła się zbyt od ideologii poprzednich cesarzy, a zwłaszcza Oktawiana Augusta (s. 513-514), co dodatkowo utrudnia uzasadnienie tezy, że Markowa Ewangelia jest efektem reakcji na społeczno-polityczną propagandę właśnie cesarza Wespazjana.

Na podobne trudności napotyka hipoteza, że Markowe *itinerarium* Jezusa odzwierciedla drogę, którą przebył cesarz Wespazjan w czasie wojny żydowskiej z Cezarei Filipowej do Jerozolimy (s. 302). Przedstawione na poparcie tej tezy schematy dróg Wespazjana i Jezusa (s. 298, 301) różnią się tak znacznie, że trudno tu mówić o jakiegokolwiek zbieżności. Markowe *itinerarium* Jezusa (Judea – intensywna działalność wokół Jeziora Galilejskiego – Jerozolima) w istocie dużo bardziej przypomina *itinerarium* Józefa Flawiusza, zaprezentowane w jego *Autobiografii*.

Książka Karla Matthiasa Schmidta powinna być więc traktowana jako ciekawy przyczynek do dyskusji nad sensem Markowej Ewangelii, inspirujący bibliistów do dalszej, wytrwałej pracy egzegetycznej.

ks. Bartosz Adamczewski, Warszawa

Thomas Johann BAUER, *Paulus und die kaiserzeitliche Epistolographie: Kontextualisierung und Analyse der Briefe an Philemon und an die Galater*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 276, Mohr Siebeck: Tübingen 2011, ss. XIV + 482.

Kwestia literackich cech listów św. Pawła jest od ponad stu lat przedmiotem badań filologów klasycznych, historyków i bibliistów. Zawarte w kanonie Nowego Testamentu listy Pawłowe są bowiem pismami niezwykle zarówno pod względem teologicznym, jak i literackim. Obejmująca prawie 500 stron druku rozprawa doktorska Thomasa Johanna B a u e r a, obroniona na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu we Fryburgu Bryzgowijskim, poświęcona jest nie tyle teologii, ile właśnie cechom literackim listów Pawłowych. Autor rozprawy ma dwa doktoraty – z filologii klasycznej i teologii. Będąca przedmiotem niniejszej recenzji rozprawa doktorska została wyróżniona nagrodą Bernhard-Welte-Preis i opublikowana w pierwszej serii „Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament”, która normalnie zarezerwowana jest dla publikacji renomowanych profesorów o światowej sławie.

Przedmiotem rozprawy była historyczno-literacka kontekstualizacja i analiza listów św. Pawła, przeprowadzona na podstawie dwóch jego pism: Listu do Filemona i Listu do Galatów. Punktem wyjścia była dla autora teza Adolfa

Deissmanna, niemieckiego teologa z początku XX w., który jako pierwszy przeanalizował listy Pawłowe w kontekście listów hellenistycznych, odkrywanych przez archeologów w Egipcie w postaci papirusów. Deissmann stwierdził, że listy Pawłowe pod wieloma względami zbliżone są do tego rodzaju listów, pisanych głównie przez ludzi słabo wykształconych, należących raczej do niższych warstw grecko-rzymskiego społeczeństwa.

Thomas Johann Bauer poddał też Deissmanna gruntownej krytyce. Najpierw przeanalizował ogólnie grecką, rzymską, żydowską i wczesnochrześcijańską epistolografię czasów Cesarstwa (s. 12-90), a następnie, po kilku uwagach metodologicznych (s. 91-109), poddał literackiej i retorycznej analizie List do Filemona (s. 110-166) i List do Galatów (s. 167-387). Obszerne zakończenie (s. 388-418) podsumowuje całą rozprawę i prezentuje główną tezę autora: listy Pawłowe mają wprawdzie wiele cech wspólnych z listami papirusowymi, są jednak od nich zazwyczaj znacznie dłuższe i bardziej wyrafinowane – zarówno pod względem formalno-stylistycznym, jak i retorycznym. Pod wieloma względami przypominają one natomiast dydaktyczno-filozoficzne listy literackie, przeznaczone do opublikowania dla szerszego grona odbiorców (s. 397). Święty Paweł musiał być więc człowiekiem mającym pogłębione wykształcenie literacko-retoryczne (s. 407). Jego rodzina najprawdopodobniej należała więc do wyższych warstw klasy średniej grecko-rzymskiego społeczeństwa (s. 415).

Argumentacja opiera się przede wszystkim na analizie epistolografii greckiej, rzymskiej, żydowskiej i wczesnochrześcijańskiej czasów Cesarstwa (s. 12-90). Analiza ta uwzględnia nie tylko przykłady konkretnych listów, wraz z ich naukowymi omówieniami, ale także starożytne teorie epistolograficzne. Idąc za Pseudo-Demetriuszem, autor uważa wyrażane w listach w konwencjonalny sposób życzliwe, przyjacielskie usposobienie (φιλοφρόνησις) za jedną z głównych cech starożytnej epistolografii – zarówno prywatnej, jak i urzędowej (s. 39). Kategoria ta jest dla niego na tyle ważna, że traktuje ją jako jeden z podstawowych kluczy interpretacyjnych względem Listu do Filemona i Listu do Galatów. Można mieć wątpliwości, czy nadanie jednej ze starożytnych, teoretycznych kategorii epistolograficznych tak dużej rangi hermeneutycznej jest rzeczywiście słuszne.

Trafne jest natomiast stwierdzenie, że choć przedstawiane w starożytnych listach cechy osobowości nadawcy odpowiadają w jakimś stopniu rzeczywistym cechom autora pisma, to jednak kształtowane są one także w świadomy sposób na zasadzie retorycznej etopei, przez którą autor przedstawia cechy danej postaci (w tym przypadku siebie samego) zgodnie z obranym przez siebie wzorcem (s. 37). Ponieważ wzorce te są w dużej mierze konwencjonalne, nie należy na podstawie zachowanych listów danej osoby (w tym przypadku św. Pawła) wyciągać zbyt daleko idących wniosków co do jej rzeczywistego stanu emocjonalnego,

stosunku do adresata itd. (s. 47, 94-95). Ta cecha starożytnej epistolografii była, jak dotąd, dość słabo zbadana, gdyż etopei doszukiwano się głównie w starożytnej retoryce, edukacji, historiografii, dramacie i pseudoepigrafii. Tymczasem w listach Pawłowych, np. w Liście do Rzymian w zestawieniu z Pierwszym Listem do Koryntian, często mamy do czynienia z opisywanym przez autora fenomenem, który można by nazwać epistolarną auto-etopeją.

Szczegółowa analiza Listu do Filemona (s. 110-166) ma uzasadniać tezę autora dotyczącą stosowania w listach Pawłowych podanej przez Pseudo-Demetriusza zasady, że list powinien wyrażać życzliwe, przyjacielskie usposobienie nadawcy wobec adresata. Oczywiście, że w Liście do Filemona (np. Flm 1.4-7.20-22) wielokrotnie da się zauważyć stosowanie toposu przyjaźni i życzliwości (s. 125, 131-133, 137-138, 154, 162-163). Jednakże można mieć wątpliwości, czy topos ten jest istotnie dominujący we wszystkich częściach listu (por. s. 131).

Dla przykładu, sugestie autora dotyczące rezygnowania przez Pawła z odwoływania się do swego apostołskiego autorytetu w celu zachowania epistolarnej zasady przyjacielskości listu (s. 131, 141-142, 155) są wyraźnie anachroniczne i nieadekwatne do skomplikowanej retoryki listu. Zakładają one bowiem, że Paweł z samego faktu bycia charyzmatycznym posłańcem Jezusa Chrystusa istotnie cieszył się większym społecznym prestiżem niż Filemon (por. s. 141), co wydaje się wątpliwe w sytuacji uwięzionego, prześladowanego z różnych stron Żyda, piszącego list do wolnego, dość bogatego Greka, cieszącego się szacunkiem w swej rodzinie i w lokalnej wspólnotcie. Deklarowane przez Pawła zrzeczenie się autorytetu (Flm 8-9.13-14) jest tylko jednym z elementów skomplikowanej gry, którą Paweł prowadził z wolnym człowiekiem w sprawie jego prywatnej własności, jaką był jego niewolnik, Onezym.

Z drugiej strony, zapowiedź przybycia Pawła do Filemona (Flm 22) interpretowana jest w rozprawie jako jeden z przykładów wykorzystania toposu przyjaźni i życzliwości (s. 132). Tymczasem badania epistolarniej retoryki Pawła wskazują, że zapowiedź przybycia do danej wspólnoty była traktowana przez Chrystusowego apostoła także jako jeden z elementów oceny, kontroli lub nawet groźby pod adresem odbiorców listu. To samo można powiedzieć o nadaniu prywatnemu listowi pół-publicznego charakteru przez dodanie w nim współnadawcy, osób pozdrawiających oraz współadresatów listu (Flm 1-2.23-25). Potraktowanie tych elementów jako służących jedynie przyjacielskiej pochwalie adresata (s. 163) jest wyraźnie nieadekwatne w stosunku do ich retorycznej funkcji wywierania na odbiorcę dodatkowej, społecznej presji. Kreując obraz odbiorcy jako w każdym przypadku chwalonego przez wspólnotę (s. 163-164), autor rozprawy nie wyjaśnia, jaki byłby publiczny obraz Filemona w sytuacji odmowy spełnienia prośby apostoła.

Na podobne problemy napotyka zaproponowana w publikacji interpretacja Listu do Galatów (s. 167-387). Autor słusznie uważa ten list za pismo o charakterze ganiącym i oskarżającym (s. 283-292). Na tym tle dziwi uparte trzymanie się tezy o generalnie przyjacielskim tonie listu (s. 222-224, 250-255). Jest oczywiste, że Paweł traktował chrześcijan Galacji – swych duchowych uczniów – inaczej niż judeochrześcijańskich oponentów, których obłożył w liście klątwą (Ga 1,8-9). Jednakże fakt nazwania adresatów na wstępie właściwej argumentacji „bezrozumnymi” (Ga 3,1.3), a także brak typowych dla Pawła wstępnych pochwał i końcowych pozdrowień dla adresatów (Ga 1,2.6; 6,11-18), kłóci się z hipotezą przyjacielskiego, życzliwego tonu całego pisma.

Mankamentem pracy jest również trzymanie się szeroko rozpowszechnionej datacji powstania listu, opartej na założeniu historycznej wiarygodności danych biograficznych, zawartych w *Dziejach Apostolskich* (s. 169-170). Podobny niedosyt budzi dość powierzchowna rekonstrukcja okoliczności powstania pisma (s. 192, 340), nieuwzględniająca polityczno-kościelnego znaczenia umowy jerozolimskiej (Ga 2,9), umożliwiającej wyjęcie poganochrześcijańskich Kościołów Galacji spod zwierzchnictwa Pawła i poddanie ich pod bezpośrednią jurysdykcję Jerozolimy w sytuacji, gdyby galacy chrześcijanie zgodzili się na poddanie się obrzezaniu. Autor nie podaje też powodów, dla których uważa List do Rzymian za późniejsze wyjaśnienie Listu do Galatów (s. 395-396), a nie odwrotnie. Na uwagę zasługuje natomiast zaprezentowana w rozprawie dyskusja na temat wpływu listów Epikura na twórczość św. Pawła (s. 301). W opinii autora, List do Galatów ma wiele cech wspólnych z listami greckiego filozofa, szczególnie z jego listem do Menoikeusa (s. 313).

Język publikacji jest klarowny i zrozumiały. Niestety, czasami zdarzają się błędy syntaktyczne, których nie wychwycił autor ani korektor, np. „Der fiktive Liebesbriefe” (s. 53), „mit einer gewisse Sicherheit” (s. 65), „Die echten Paulusbrief” (s. 72). Nie umniejszają one jednak wartości pracy, która stanowi ważny przyczynek do naukowej analizy literackich i retorycznych cech listów św. Pawła.

ks. Bartosz Adamczewski, Warszawa

Adam Ryszard SIKORA OFM, „Zobaczył i uwierzył” (*J 20,8*). *Droga wiary umiłowanego ucznia Jezusa w ujęciu egzegezy teologicznej*, *Studia i Materiały* 150, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012, ss. 192.

Doktor hab. Ryszard S i k o r a, członek Zakonu Braci Mniejszych (OFM), urodził się 2 października 1955 r. w Wejherowie. Pod odbyciem podstawowych